

ZNEUŽITÍ LITISPENDENCE POMOCÍ ITALSKÉHO TORPÉDA

MICHAEL BOGDAN¹

Profesor Zdeněk Kučera patří k těm, kteří neskrývají, že evropská legislativní spolupráce v oboru mezinárodního práva soukromého a procesního má nejen pozitivní, ale i negativní stránky. Svůj příspěvek proto věnuji jednomu praktickému problému ilustrujícímu potíže, ke kterým tato spolupráce někdy může vést.

Pravomoc soudů ve vztahu k zahraničí je, s ohledem na většinu občansko- a obchodněprávních majetkových sporů v členských státech EU, upravena v nařízení číslo 44/2001 z 22. prosince 2000 o pravomoci a o uznávání a výkonu rozsudků v občanských a obchodních věcech.² Toto nařízení, všeobecně známé pod názvem „Brusel I“, nahradilo dne 1. března 2002 tzv. Bruselskou úmluvu z roku 1968 o soudní pravomoci a výkonu rozhodnutí v občanských a obchodních věcech,³ ale poměrně rozsáhlá judikatura Evropského soudního dvora (ESD), týkající se výkladu této dohody, zůstává i nadále směrodatnou pro výklad těchto ustanovení nařízení, které byly z úmluvy převzaty bez věcných změn.

Hlavním principem úpravy pravomoci soudů je, podle článků 2 a 3 nařízení Brusel I, že osoba, ať už fyzická nebo právnická, s bydlištěm na území členského státu, musí být, bez ohledu na státní příslušnost, žalovaná u soudů tohoto členského státu (tzv. *forum domicilii*), pokud samotné nařízení nestanoví jinak. Mezi výjimkami, uvedenými v článcích 5 až 24, je možné jako příklady uvést *forum delicti* v článku 5 odst. 3, *forum prorogatum* v článku 23 anebo předpisy o výlučné pravomoci v článku 22. Pokud má žalovaný bydliště v jiném členském státě a žádá z těchto výjimek není aktuální, musí soud prohlásit, že nemá pravomoc a řízení zastavit. Toto omezení pravomoci je kompenzováno tím, že nařízení zároveň předepisuje, že rozsudek vydaný v členském státě se uznává a na návrh vyhlásí za vykonatelný ve kterémkoli jiném členském státě. Tento systém zaručuje v naprosté většině případů, že pokud má žalovaný bydliště v některém členském státě tak nehrozí negativní konflikt pravomocí a také, že nemůže dojít k *dene-gatio justitiae*, tj. žalobce se v zásadě nemůže ocitnout v takové situaci, že v některém

¹ Příspěvek staví na autorově článku „Italské torpédo a nařízení Brusel I“, uveřejněném ve sborníku Komunitární právo a soukromé právo členského státu, ed. Júdová E., Univerzita Matěje Bela, Právnická fakulta, Banská Bystrica 2007, s. 84–93.

² Úřední věstník Evropských společenství 2001, L 12, str. 1.

³ Výjimkou je Dánsko, ve vztahu ke kterému ale platí zvláštní dohoda prakticky stejného obsahu jako nařízení Brusel I.

členském státě ani nemůže uplatnit svůj legitimní nárok u soudu, ani tam dosáhnout výkonu rozsudku vydaného v jiném členském státě. Pokud žalovaný nemá bydliště na území žádného z členských států, tak má každý členský stát podle článku 4 s malými výjimkami právo určit svou pravomoc podle vlastních předpisů, ale rozsudek bude i v tomto případě platit také ve všech ostatních členských státech.

Nařízení Brusel I nevyklučuje možnost pozitivních kompetenčních konfliktů, kde soudy více členských států zároveň mají pravomoc týkající se toho samého sporu. Tak například již zmíněný předpis o *forum delicti* tak, jak je chápaný v praxi ESD,⁴ umožňuje poškozenému, aby osobu s bydlištěm na území členského státu žaloval o náhradu škody z jiného než smluvního vztahu podle vlastního výběru buď v tom členském státě, kde má žalovaný bydliště nebo kde se dopustil jednání, které škodu způsobilo, nebo kde vznikla škoda. Může také dojít k tomu, že se soudy více členských států považují za kompetentní nebo vycházejí z různých faktických skutečností, například pokud mají různý názor na to, kde má žalovaný bydliště nebo kde vznikla určitá škoda.

Aby se zabránilo paralelním a vzájemně si konkurujícím řízením u soudů více členských států, obsahuje nařízení v článku 27 (který je prakticky identický s článkem 21 předcházející Bruselské úmluvy) předpis o „překážce ve věci zahájené“, tj. překážce litispendence. Pokud se vedou řízení v té samé věci a mezi těmiž účastníky u soudů různých členských států, musí podle tohoto článku každý soud, který nezahájil řízení jako první, i bez návrhu řízení přerušit, až do doby dokud se nepotvrdí pravomoc toho soudu, který zahájil řízení jako první: pokud se tato pravomoc potvrdí, musí každý soud kromě toho prvního řízení definitivně ukončit. I když to z textu článku 27 nevyplývá úplně jasně, je třeba zdůraznit, že se tu nejedná o potvrzení pravomoci prvního soudu nějakou externí institucí, ale tímto soudem samotným, a že jeho stanovisko ohledně vlastní pravomoci je závazné pro všechny ostatní soudy kde řízení bylo zahájeno později. I když slovenský text článku 27 používá výraz, že se pravomoc prvního soudu „potvrdí“, nemá tím výlučně na mysli zvláštní soudní rozhodnutí o pravomoci, protože ve většině případů postačuje, že žalovaný proti pravomoci toho soudu nevznesl žádnou námitku.

Požadavek v článku 27, že musí jít o řízení „v té samé věci“, je podle praxe ESD třeba chápat poměrně liberálně; stačí například, že se první zahájené řízení týká prohlášení smlouvy za neplatné a ve druhém řízení jde o vymáhání pohledávky založené na té samé smlouvě.⁵ Článek 27 platí také v tom případě, kdy se některé (anebo dokonce každé) z paralelních řízení vede proti žalovanému, který nemá bydliště v žádném členském státě a kdy se pravomoc proto podle článku 4 zakládá nikoli na nařízení ale na vlastních předpisech toho členského státu, kde řízení probíhá.⁶

Článek 27 dává tomu soudu, který zahájil řízení jako první, výlučné právo (dá se říci monopol) rozhodovat o své pravomoci, a tím nepřímou také o pravomoci soudů jiných členských států, kde řízení bylo zahájeno později. Tyto soudy musí přerušit řízení a čekat, bez jakéhokoliv předepsaného časového limitu, dokud první soud neza ujme stanovisko ke své pravomoci, a pokud je toto stanovisko pozitivní, musí ho

⁴ Např. *Bier v. Mines de potasse d'Alsace*, věc 21/76, Sbíрка rozhodnutí ESD 1976 str. 1735; *Shevill v. Presse Alliance*, věc C-68/93, Sbíрка rozhodnutí ESD 1995 str. I-415.

⁵ Např. *Gubisch v. Palumbo*, věc 144/86, Sbíрка rozhodnutí ESD 1987 str. I-4861.

⁶ Např. *Overseas Union v. New Hampshire Ins.*, věc C-351/89, Sbíрка rozhodnutí ESD 1991 str. I-3317.

respektovat a odmítnout jednat, a to i v případě, že jsou takového názoru, že stanovisko prvního soudu ve věci pravomoci bylo nesprávné. To znamená, že článek 27 dává prvnímu soudu značnou moc, což předpokládá vysokou míru důvěry mezi členskými státy ohledně jejich soudnictví. Tato důvěra ale, bohužel, není vždy opodstatněná.

Představme si například, že slovenský podnik (kupující) zakoupil zboží od italského podniku (prodávajícího). Zboží bylo sice, v souladu se smlouvou, dodáno v Bratislavě, ale ukázalo se, že je vadné. Kupující požaduje od prodávajícího finanční kompenzaci za porušení smlouvy, což prodávající odmítá. Když bylo místo dodání zboží podle smlouvy v Bratislavě, má slovenský kupující, podle článku 5 odst. 1 nařízení, právo žalovat italského prodávajícího u bratislavského soudu a pokud žalobu vyhraje, žádat, v souladu s článkem 38, o výkon rozhodnutí v Itálii. Proávající, který tuší, že bude asi žalován v Bratislavě, se ale rychle obrátí na nejbližší italský soud s návrhem o soudní určení, že smlouva je neplatná nebo že nebyla porušena. Italský soud nemá pravomoc podle nařízení, a je proto povinen řízení zastavit, pokud slovenský kupující vznesl námitku proti jeho pravomoci anebo pokud se vůbec nedostaví. Italský prodávající si je toho sice plně vědom, ale účelem jeho žaloby u italského soudu není, aby ji tam vyhrál, ale aby využil notorické pomalosti italských soudů. S pomocí šikovného advokáta a odvolání může prodávající dosáhnout toho, že bude trvat dlouhé roky, dokud italské soudy definitivně neprohlásí, že nemají pravomoc. Dokud se tak nestane, slovenský soud v Bratislavě jednat nemůže, i když pravomoc podle nařízení nepochybně má. Italský prodávající tak může doufat, že dlouhý odklad přinutí slovenského kupujícího vzdát se uplatnění svého nároku, přistoupit na nevýhodný smír nebo akceptovat, že se spor bude řešit u z hlediska prodávajícího výhodnějších italských soudů.

Tento způsob využívání (anebo lépe řečeno zneužívání) překážky věci zahájené za účelem „torpédování“ procesu u kompetentního soudu získal v literatuře⁷ název „italské torpédo“, protože právě italské soudy jsou známé svou pomalostí (značná část judikatury Evropského soudu pro lidská práva ve Strasbourgu se týká právě neschopnosti italského soudnictví rozhodovat v přijatelném čase). V odborné literatuře panovaly delší dobu různé názory o tom, zda se předpis o překážce věci zahájené (tedy v článku 21 Bruselské dohody z roku 1968) skutečně může legálně zneužívat tímto způsobem.

Tato otázka byla dne 9. prosince 2003 konečně zodpovězena v rozsudku ESD ve věci *Gasser v. MISAT*.⁸ S určitým zjednodušením šlo o to, že italská společnost MISAT v dubnu 2000 žalovala u italského soudu rakouskou firmu Gasser a žádala mimo jiného soudní prohlášení, že smluvní vztah mezi stranami skončil. V prosinci 2000 Gasser zase žaloval MISAT před rakouským soudem s požadavkem určitých plateb na základě té samé smlouvy, přičemž se Gasser dovolával mimo jiného toho, že mezi stranami platila dohoda o výlučné pravomoci rakouských soudů. MISAT popíral existenci takové proročnické dohody a hlavně poukazyval na to, že už bylo zahájeno řízení v té samé věci u ital-

⁷ Z literatury v angličtině je možné uvést např. Ole Lando, „Being first. On uses and abuses of the lis pendens under the Brussels Convention“, *Modern Issues in European Law. Essays in Honour of Lennart Pålsson*, Stockholm 1997, str. 105–122; Trevor Hartley, „How to abuse the law and (maybe) come out on top: bad-faith proceedings under the Brussels Jurisdiction and Judgments Convention“, *Law and Justice in a Multistate World. Essays in Honor of Arthur T. von Mehren*, Ardsley, N.Y. 2002, str. 73–81.

⁸ Věc C-116/02, Sbírka rozhodnutí ESD 2003 str. I-14693.

ského soudu. V souladu s článkem 21 Bruselské úmluvy, který se, jak jsem již uvedl, v relevantních ohledech neliší od dnešního článku 27 nařízení Brusel I, se rakouský soud rozhodl řízení přerušit a očekávat stanovisko soudu ve věci pravomoci. Gasser se odvolal k vyššímu rakouskému soudu, který se obrátil k ESD se žádostí o zodpovězení, mimo jiné, předběžné otázky zda je přípustné od článku 21 odhlédnout, pokud řízení před tím soudem, který zahájil řízení jako první, všeobecně trvá neúměrně dlouhou dobu.

Gasser, jehož názor byl podporovaný vládou Velké Británie, argumentoval u ESD, že první zahájené řízení nemůže vést k překážce věci zahájené, pokud je neúměrně pomalé a to mimo jiné proto, že příliš pomalé řízení může porušovat článek 6 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, podle kterého má každý právo na to, aby jeho záležitost byla soudně projednána „v přiměřené lhůtě“. Jinak by se mohlo lehce stát, že dlužník zahájí řízení u nepřislušného soudu podle svého výběru s žádostí o soudní prohlášení, že peníze nedluží, jen aby využil pomalosti tohoto řízení, a tak znemožnil věřiteli získat u kompetentního soudu rozsudek v přiměřené době. MISAT, italská vláda a Komise ES byly na druhé straně opačného názoru a argumentovaly tím, že překážka věci zahájené platí bez ohledu na rychlost a efektivnost toho řízení, které bylo zahájené jako první. Komise zdůrazňovala, že Bruselská úmluva je založena na vzájemné důvěře mezi státy a že otázka eventuálního porušení lidských práv nepřiměřeně pomalým řízením spadá do pravomoci Evropského soudu pro lidská práva a ne soudů jednotlivých států při posuzování překážky věci zahájené.

ESD, rozhodující *in pleno*, poukázal ve svém rozsudku na to, že Bruselská úmluva neobsahovala žádnou výjimku z platnosti svého článku 21 pro případy nepřiměřeně zdlouhavého řízení u toho soudu, který zahájil řízení jako první. Úmluva byla podle ESD založena na vzájemné důvěře států s ohledem na právní systém a soudnictví. Tato vzájemná důvěra je nutným předpokladem celého systému úpravy pravomoci soudů a zjednodušeného mechanismu uznávání a výkonu soudních rozhodnutí, stejně tak jako i předpokladem potřebné předvídatelnosti. ESD proto došel k závěru, že překážka věci zahájené platí i pokud to řízení, které bylo zahájeno jako první, je neúměrně zdlouhavé. ESD také prohlásil, že i ten soud, kterému strany původně dohodou svěřily výlučnou pravomoc, je povinný řízení přerušit a vyčkat stanoviska toho soudu, který zahájil řízení jako první. Italské firmě MISAT se takto úspěšně a úplně legálně podařilo oddálit na neurčitou dobu proces u kompetentního rakouského soudu, a to dokonce bez ohledu na eventuální prorogační dohodu o výlučné pravomoci rakouských soudů.

V některých členských státech EU, zejména ve Velké Británii, umožňuje procesní právo tzv. *anti-suit injunctions*, tj. rozhodnutí, kterými soud pod hrozbou tvrdých finančních sankcí může zakázat účastníkovi řízení zahájení paralelního řízení nebo pokračování v paralelním řízení v jiném státě. Vzhledem k rozhodnutí ESD ve věci Gasser by takovýto zákaz mohl být užitečným nástrojem proti „italským torpédům“, ale samozřejmě jen za předpokladu, že by se nepřičil nařízení. ESD zaujal k této otázce stanovisko dne 27. února 2004 v rozsudku v kauze *Turner v. Grovit*,⁹ i když se tam nejednalo o „italské torpédo“ v typické formě. Se žádostí o předběžné rozhodnutí se v tomto případě na ESD obrátila Sněmovna lordů jako nejvyšší britská soudní instance, a to

⁹ Věc C-159/02, Sbíрка rozhodnutí ESD 2004 str. I-3565.

v rámci sporu mezi panem Turnerem a jeho bývalými zaměstnavateli. Pan Turner už u londýnského pracovního soudu dosáhl toho, že zaměstnavatelům bylo uloženo mu zaplatit určitou sumu, načež ho ale tyto žalovali před španělským soudem a požadovali náhradu škody za jeho údajné neprofesionální jednání. Skutečným účelem žaloby bylo, jak se zdá, komplikovat panu Turnerovi život a tak na něj vyvíjet nátlak v souvislosti s pokračováním procesu v Anglii. Pan Turner požádal anglický soud, aby zaměstnavatelům zakázal pokračovat ve španělském řízení a to vedlo k dotazu před ESD, zda Bruselská úmluva brání vydání takového zákazu proti účastníkovi anglického procesu, který zahájil řízení v jiném smluvním státě s úmyslem obstrukcí v řízení v Anglii.

Tak jako v případě *Gasser*, ESD poukázal také v kauze *Turner* na to, že Bruselská úmluva byla založena na vzájemné důvěře zúčastněných států s ohledem na jejich právní systém a soudnictví. Úmluva nedovolovala soudům jednoho smluvního státu přezkoumávat pravomoc jiných smluvních států. Eventuální anglický zákaz řízení ve Španělsku by znamenal nedovolenou interferenci do pravomoci španělských soudů, a to bez ohledu na to, že by se jednalo jen o zásah nepřímý (zákaz by byl adresovaný účastníkovi a ne cizímu soudu), a že by interference měla za cíl zabránit zneužívání práva. ESD poukázal také na to, že zákaz by mohl vést ke komplikacím, pro které úmluva neměla řešení, například pokud by soud jednoho státu vydal rozsudek i navzdory tomu, že soudy jiného státu řízení zakázaly. ESD došel proto k závěru, že Bruselská úmluva zakazuje vydání soudního zákazu zahájení či pokračování řízení v jiném smluvním státě. I když v případě *Turner* nešlo o překážku věci zahájené a problematickým nebylo zahájení prvního, ale pozdějšího řízení, není možné pochybovat o tom, že soud jednoho členského státu nemůže účastníkovi řízení přikázat, aby stáhl svou žalobu, kterou předtím jako „italské torpédo“ podal v jiném členském státě.

Rozhodnutí ESD v kauzách *Gasser* a *Turner* opravňují k závěru, že princip vzájemné důvěry mezi členskými státy má v očích ESD větší váhu než potřeba znemožnit zneužívání článku 27 nařízení Brusel I. Je pravděpodobné, že toto platí také pro ustanovení o překážce věci zahájené v článku 19 nařízení číslo 2201/2003 ze 27. listopadu 2003 o soudní pravomoci a uznávání a výkonu rozsudků v manželských věcech a ve věcech rodičovských práv a povinností (tzv. nařízení Brusel II),¹⁰ protože tento článek 19 je prakticky totožný s článkem 27 nařízení Brusel I. V rodinněprávních sporech, jako jsou například rozvody a spory o opatrovnictví ve vztahu k dětem, může „italské torpédo“ vést k ještě negativnějším následkům než ve sporech peněžitých či majetkových. Je například známé, že ve sporech o opatrovnictví je čas často rozhodujícím faktorem a protahování procesu pracuje ve prospěch toho rodiče, u kterého se dítě fakticky nalézá. Protahování rozvodového řízení jednou stranou zase poskytuje možnost k vydírání, například pokud se urychlení řízení nabízí výměnou za protislužbu ve formě ústupků, týkajících se majetkového vyrovnání, výživného nebo opatrovnictví.

Mezi patnácti členskými státy EU před 1. květnem 2004 mělo právě italské soudnictví pověst mimořádné pomalosti, což vedlo i k samotnému názvu „italské torpédo“. Situace v soudnictví desítky nových členských států mi není přesně známa, ale není vyloučeno, že i některé z nich mohou dávat určité možnosti k „torpédování“ soudních

¹⁰ Úřední věstník Evropské unie 2003 L 338, str. 1.

řízení v jiných členských státech. Budoucí noví členové se též mohou v tomto ohledu ukázat problematickými.

Nejzávažnější přímý dopad rozsudku ESD ve věci *Gasser* je podle mě to, že právní poradci častěji než předtím musí radit svým klientům, aby neodkládali žalobu v naději dosažení soudního smíru. Článek 27 totiž dává velkou výhodu té straně, která zahájí soudní řízení jako první. V dlouhodobé perspektivě to může znamenat, že se evropská právní kultura stane více podobnou americké. Když jsem před časem přednášel o „italském torpédu“ švédským advokátům, ukázalo se, že většina z nich považují aktivní využívání „torpéda“ (tj. zahájení soudního řízení v členském státě, jehož soudy sice nemají pravomoc, ale zato pracují pomalu) za neslučitelné s etickým kódexem švédské advokátní komory (*Sveriges advokatsamfund*). Na druhé straně se ale ukázalo také to, že většina zároveň považovala okamžité zahájení řízení u kompetentního soudu za legitimní a i bez předcházející pokusu o smír, pokud jde o to, zabránit použití „italského torpéda“ protistranou.

Musím se přiznat, že i když mám při hodnocení rozsudku ESD v případě *Gasser* smíšené pocity, nepovažuji toto rozhodnutí za nesprávné. Dovolit soudům jednoho členského státu přezkoumávat pravomoc soudů jiného členského státu by mohlo vést k chaosu a podkopat nejen systém soudních pravomocí, ale i uznávání a výkon rozsudků podle nařízení Brusel I. Není náhodou, že článek 35 odst. 3 nařízení zakazuje také zkoumání pravomocí dokonce i z hlediska eventuálního rozporu s veřejným pořádkem (*ordre public*). V EU by se jednoduše řečeno nemělo stát, že některé soudy nejsou nestranné anebo jsou přístupné nátlaku či korupci. Výskyt – doufejme, že velmi vzácný – takových negativních jevů není dostatečným důvodem k opuštění základních principů spolupráce a důvěry. Pokud by ale problémy v praxi narůstaly, neoptimálnějším řešením by podle mého názoru bylo přijetí opatření Rady podle článku 65 Smlouvy o ES, například ve formě nařízení či směrnice o maximálním časovém limitu, ve kterém soudy musí rozhodnout, zda mají pravomoc anebo ne.

Problematiku komplikuje riziko, že Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku může v extrémních případech dojít k závěru, že překážka věci zahájené, jak ji chápe ESD v kauze *Gasser*, nutí členský stát, aby se stal spoluviníkem jiného členského státu, jehož soudy rozhodují o své pravomoci neúměrně pomalu. Je třeba připomenout, že štrasburský soud v jiné souvislosti rozhodl, že nejen ten stát, který vydal rozsudek porušující lidská práva, ale i ten stát, který takový rozsudek uzná, se dopouští porušení lidských práv.¹¹ Je proto překvapující čist argumentaci Komise ES v odstavci 69 rozsudku ve věci *Gasser*, že aspekty lidských práv mají být přenechané štrasburskému soudu a že nemusí být brány v úvahu soudy členských států. I při odhlédnutí od toho, že ochrana lidských práv, obzvláště těch uvedených v Evropské dohodě o ochraně lidských práv a základních svobod, patří k základním principům práva EU, je zřejmé, že jsou to v první řadě právě jednotlivé státy, které jsou povinny respektovat lidská práva, aby tak ke stížnostem v Štrasburku vůbec nemuselo docházet.

¹¹ Např. v kauze *Pellegrini v. Itálie*, stížnost číslo 30882/96.